

HOLLAND FESTIVAL

In het kader van de culturele samenwerking tussen België en Nederland

La Petite Bande

Het Nederlands Kamerkoor

Dirigent : Gustav Leonhardt
Concertmeester : Sigiswald Kuijken

Solisten:	Pygmalion	: John Elwes, tenor
	La Statue	: Agnes Mellon, sopraan
	Céphise	: Mieke van der Sluis, sopraan
	L'Amour	: Greta de Reyghere, sopraan

PROGRAMMA:

Jean Philippe Rameau:

Instrumentale muziek uit Zaïs
(ballet héroïque)

PAUZE

Pygmalion
(acte de ballet)

Amsterdam, Ronde Lutherse Kerk: 24 juni, 20.15 uur

Het moet een verrassende kennismaking zijn geweest, toen in 1733 de tragédie en musique 'Hippolyte et Aricie' van Jean Philippe Rameau op de planken werd gebracht. Het was het operadebuut van een vijftigjarige, van iemand die zijn sporen had verdiend als klavierspeler en die met zijn muziektheoretische geschriften nieuwe wegen had geopend voor de harmonieleer. 'Hippolyte et Aricie' luidde een nieuwe periode in het leven van Rameau in. Aanvankelijk leek dit debuut ook een tragédie en musique voor Rameau persoonlijk te worden, de ontvangst was koel, de muziek van Lully nog te geliefd, maar het tij keerde en in de twintig daarop volgende jaren groeide Rameau onbetwist uit tot de belangrijkste vertegenwoordiger van de Franse opera. Die term opera, of beter opéra, dekt overigens maar een deel van de lading aan muziektheaterwerken die Rameau ons heeft nagelaten. Naast de genoemde tragédie en musique (ook wel tragédie-lyrique) vinden we aanduidingen als comédie-lyrique, opéra-ballet, comédie-ballet, ballet-héroïque, pastorale, acte de ballet en divertissement. Opvallend is dat in enkele van die namen het woord ballet wordt vermeld. Niet alleen daar, maar ook in de andere vormen speelt het ballet een belangrijke rol. Soms lijkt het wel alsof de Franse theatercomponisten hun stukken alleen maar schrijven als excuus om weer een stevige hoeveelheid ballet-muziek te kunnen schrijven. De teksten zijn er soms ook naar, zoals we verderop zullen zien.

Typerend voor de belangrijke rol van de dans in het Franse muziektheater is dat de recensies in de achttiende eeuw de vertolkers van de hoofdrollen op drie aspecten beoordeelden: op de vocale kwaliteiten, de acteerpresetaties en de dansverrichtingen. Zo worden Pygmalion en zijn standbeeld niet alleen als zanger(es) en acteur resp. actrice beoordeeld, maar ook als danser(es). Die in de achttiende eeuw in Frankrijk vanzelfsprekende drievuldigheid is, naast de enorme kosten die een scènische Rameau-opera met zich meebrengt, misschien wel de belangrijkste hinderpaal voor een totale reconstructie nú!

En niet alleen de hoofdrollen werden geacht hun danspassen op de juiste manier te zetten, ook het koor werd in de danshandeling betrokken. 'Pygmalion' bevat er verschillende voorbeelden van, o.a. aan het begin van de vijfde scène. De dansvormen die Rameau in zijn werken voorschrijft variëren van echte hofdansen als de gavotte en het menuet, via de loure naar volksere vormen als de tambourin en de rigaudon. Ongeveer halverwege 'Pygmalion' krijgt het tot leven gewekte standbeeld dansles, waarbij achtereenvolgens een air, een gavotte gracieuse, een menuet, een gavotte gaie, een chaconne vive, een loure très grave, een passepied vif, een rigaudon, een sarabande en een tambourin gespeeld worden, aangeduid in de partituur als 'les différents caractères de la dance'. Twee citaten uit recensies mogen verduidelijken hoezeer men hechtte aan een goed ballet; de eerste recensie heeft betrekking op de première van de 'Zaïs' op 29 februari 1748. De 'Mercure de France' van maart van dat jaar schrijft daarover:

'De balletten zijn gemaakt met alle smaak, alle begrip en alle elegantie die men zich kan wensen en die men van de 'compositeur des ballets', de heer Malter, mag verwachten'.

Een half jaar later staat, in het septembernummer van dezelfde 'Mercure' naar aanleiding van de première van 'Pygmalion' op 27 augustus 1748 het volgende te lezen:

'Lany, die momenteel belast is met de balletten, doet dagelijks Malter betrouwen, die ze vóór hem maakte; het zijn de nieuwe directeuren die deze fraaie manoeuvre hebben gemaakt... Die heren hebben geen flauw benul, noch van de poëzie, noch van de muziek en evenmin van de dans, ze hebben de Opéra overgenomen als ware het een boerderij, waaruit ze zoveel mogelijk voordeel willen trekken'.

De aanval op de directie van de Opéra is ook een aanval op het systeem: iedereen kon directeur van de Opéra worden, als hij maar betaalde. Bij elke directie-wisseling stonden er (meestal zeer hoge) schulden op het spel, de Opéra was geenszins kostendekkend. Die wisselingen hadden soms ook consequenties voor het repertoire. Toen ene Thuret in 1753 directeur werd, een fervent tegenstander van Rameau, betekende dat voor Rameau twee jaar géén werk in de Opéra. Slechts één uitzondering werd er gemaakt, bij de jaarlijkse 'capitation des acteurs' werd 'Pygmalion' opgevoerd. Daar stond de directie dan ook buiten, het was een soort benefietvoorstelling voor de artiesten van de 'Académie Royale de Musique', waarbij ze zelf bepaalden wat ze uitvoerden. Een overtuigender bewijs voor de populariteit van 'Pygmalion', althans bij het volk, lijkt onmogelijk. De artiesten was natuurlijk alles gelegen aan een zo groot mogelijke belangstelling!

Behalve dansmuziek bevatten de werken van Rameau ook beschrijvende instrumentale delen, met name in de ouvertures. Zowel 'Zaïs' als 'Pygmalion' bieden fraaie voorbeelden. In 'Pygmalion' kunnen repeterende noten in het fugatische deel van de ouverture gezien worden als een uitbeelding van het gebeitel van de beeldhouwer Pygmalion bij het maken van zijn standbeeld. De ouverture van 'Zaïs' schildert, een halve eeuw eerder dan Haydn's 'Schöpfung', de chaos, door Rameau opgevat als een harmonische wanorde waarin tonaliteiten botsen. Een zekere Clement merkt er enkele jaren later over op: 'Rameau heeft de chaos willen schilderen. Dat is hem zo goed gelukt dat de ouverture een onaangenaam stuk is geworden!' Het orkest dat Rameau voor zijn chaos ter beschikking stond bood overigens minder klankkleuren dan Haydn's orkest: we vinden er geen clarinetten, contrafagot, hoorns of trombones. Inmiddels was het orkest van de Opéra niet onaanzienlijk van omvang, het bestond uit zo'n 45 muzikanten en zal daarmee, als we opnieuw op de kritieken afgaan, vaak de zangers hebben verleid tot méér dan zingen!

Dat brengt ons op de tekst. Boze tongen beweren dat Rameau weinig inzicht had in de teksten die hij accepteerde als uitgangspunt voor zijn theatermuziek. Al in de 18e eeuw werd die kritiek geregeld gehoord. Zowel in het geval van 'Zaïs' (tekst van de Cahusac) als bij 'Pygmalion' (tekst van Ballot de Sovot) wordt de tekst als erbarmelijk ervaren. De 'Mercure' schrijft in zijn eerder aangehaalde beschouwing over de première van 'Pygmalion': 'De muziek is nieuw en van de heer Rameau, die voorbestemd is voor een hervorming in de muziek. We betwijfelen echter of het publiek vindt dat de 'correcteur' van de woorden van de heer de la Motte eenzelfde roeping heeft'. De tijd van een Quinault, een Racine, Molière of Corneille was achter de rug, het literaire peil gedaald. Ene (niet met name in het libretto genoemde) Ballot de Sovot was de leverancier van deze corrupte tekst, een protégé van Alexandre-Jean-Joseph le Riche de la Pouplinière (Rameau's broodheer indertijd). Sovot's tekst steunde voor een deel sterk op een bestaande tekst van Houdard de la Motte. Die had in 1700 'La Sculpture' geschreven als onderdeel van 'Le Triomphe des Arts'. Dat Rameau een dergelijke werkwijze en de kwalitatief zeer magere eigen toevoegingen van Ballot de Sovot accepteerde moet gezien worden tegen het licht van de problemen die Rameau meer dan eens ondervonden had met librettisten die moeilijk te bewegen waren tot eventuele wijzigingen. In het geval van 'Pygmalion' had Rameau daar zeker geen tijd voor. Ballot bediende hem op zijn wenken en volgens de 'Mercure' had Rameau zijn 'Pygmalion' binnen acht dagen voltooid!

De aanleiding voor 'Pygmalion' is vermoedelijk een noodkreet van de directie van de Opéra geweest. Het ging slecht met de Opéra, een artistiek, maar meer nog een financieel succes was hard nodig. Wie kon daar beter voor zorgen dan 'Notre Orphée' (zoals Rameau wel genoemd werd door zijn bewonderaars)? Het succes kwam (maar de schulden van de Opéra werden er niet minder om: tussen 1748 en 1757 liepen de schulden op van 450.00 tot 1.200.000 Ponden!), tussen 1748 en 1781, de laatste uitvoering van de 18e eeuw, werd 'Pygmalion' maar liefst 203 keer op de planken gebracht! En dat ondanks die schandalige tekst van Ballot de Sovot en ondanks de veranderende smaak van het publiek, vooral waar het ging om de recitatieven. In 1777 schrijft het 'Journal des Théâtres' naar aanleiding van 'Pygmalion': 'Het recitatief heeft ons verveeld, en het dient gezegd, dat in dit opzicht Rameau altijd een zeer middelmatig man geweest is. De dialoog moet worden gesproken, Rameau laat hem bijna altijd zingen'. In die laatste zin wordt iets duidelijk van de concurrentie die Rameau's muziek in die tijd te duchten heeft gehad, die van de opéra-comique, waarin de dialogen inderdaad gesproken worden. Maar groter was de bedreiging die er uitging van de Italiaanse opera met zijn goed in het gehoor liggende melodieën, een verschil dat de Parijse operaliefhebber wel erg duidelijk werd gemaakt toen vier jaar na de première van 'Zaïs' en 'Pygmalion' een Italiaans opera-gezelschap doordrong tot de Opéra en daar een uitvoering gaf van Pergolesi's onsterfelijke 'La Serva Padrona', in één en dezelfde voorstelling met een tweetal Franse theaterstukken. Het startsein voor de 'Querelle des Bouffons', de buffonistenstrijd, de strijd tussen de Italiaanse en de Franse opera was gegeven. Het zijn vooral de dansen in zijn werk geweest waardoor 'Notre Orphée' zolang heeft stand kunnen houden, de componist die op de vraag waarom hij in zijn 'Zoroastre' (1749) zo'n slechte tekst van muziek voorzien had (ook dáár!) geantwoord zou hebben: 'Geef mij de 'Gazette d'Utrecht' en ik zal hem voor je op muziek zetten!'

Jan Nuchelmans

Korte inhoud 'Zaïs'

De geniale Zaïs is verliefd op de herderin Zélidie. Om haar te bereiken vermomt hij zich als herder. Door middel van allerlei beproevingen test Zaïs de standvastigheid van Zélidie. Ze doorstaat alles en wordt zijn vrouw.

Korte inhoud 'Pygmalion'

De beeldhouwer Pygmalion maakt een beeld van een vrouw, dat zo mooi is dat hij er verliefd op wordt. Céphise, die op hem verliefd is, wijst hij af. Door toedoen van Amour komt het beeld tot leven. Pygmalion prijst Amour.

Jean-Philippe Rameau
'Pygmalion'

Le Théâtre représente l'atelier de Pygmalion, au milieu
duquel la Statue dont il est charmé

Ouverture

Scène I. Pygmalion seul

PYGMALION

Fatal Amour, cruel vainqueur,
Quels traits as-tu choisis pour me percer le coeur!
Je tremblais de t'avoir pour maître;
J'ai craint d'être sensible, il fallait me punir;
Mais devais-je le devenir,
Pour un objet qui ne peut l'être?
Fatal Amour, cruel vainqueur,
Quels traits as-tu choisis pour me percer le coeur!
Insensible témoin du trouble qui m'accable,
Se peut-il que tu sois l'ouvrage de ma main?
Est-ce donc pour émir et soupirer en vain
Que mon art a produit ton image adorable?
Fatal Amour, cruel vainqueur,
Quels traits as-tu choisis pour me percer le coeur!

Scène II. Pygmalion, Céphise

Entrée: Récitatif

CEPHISE

Pygmalion, est-il possible
Que tu sois insensible
Aux feux dont je brûle pour toi?
Cet objet t'occupe sans cesse,
Peut-il m'enlever ta tendresse,
Et te faire oublier...

PYGMALION

Céphise, plaignez-moi,
N'accusez que les Dieux.
J'éprouve leur vengeance,
J'avais bravé l'Amour, il cause mon tourment.

CEPHISE

Tu voudrais te servir d'un vain déguisement
Pour me cacher un amour qui m'offense.

PYGMALION

Oui! je sens de l'amour toute la violence,
Et vous voyez l'objet de cet enchantement.

CEPHISE

Non, je ne te crois point; quelque secrète chaîne,
Te retient et s'oppose à mes vœux les plus doux.

PYGMALION

Tel est l'effet du céleste courroux,
Qu'il m'impose la peine
D'une flamme frivole et vaine,
Et m'ôte la douceur de soupirer pour vous.

CEPHISE

Cruel, il est donc vrai que cet objet t'enflamme,
A de si vains transports abandonne ton âme,
Puissent les justes Dieux, par cette folle ardeur,
Punir l'égarement de ton barbare coeur.

Scène III. Pygmalion, seul, puis la Statue

PYGMALION

Que d'appas! que d'attraits! sa grâce enchanteresse,
M'arrache malgré moi des pleurs et des soupirs!
Dieux! quel égarement, quelle vaine tendresse.
O Vénus, ô mère des plaisirs,
Etoiffe dans mon coeur d'inutiles désirs;
Pourrais-tu condamner la source de mes larmes?
L'Amour forma l'objet dont mon coeur est épris.
Reconnais à mes feux l'ouvrage de ton fils:
Lui seul pouvait rassembler tant de charmes.
D'où naissent ces accords?
Quels sons harmonieux?
Une vive clarté se répand dans ces lieux.
Quel prodige! Quel dieu? par quelle intelligence,
Un songe a-t-il séduit mes sens?
Je ne m'abuse point, ô divine influence?
Protecteurs des mortels, grands dieux, dieux bienfaisants?

La STATUE

Que vois-je? Où suis-je?
Et qu'est-ce que je pense?
D'où me viennent ces mouvements?

PYGMALION

O ciel!

La STATUE

Que dois-je croire?
Et par quelle puissance,
Puis-je exprimer mes sentiments?

PYGMALION

O Vénus, O Vénus! ta puissance infinie...

La STATUE

Ciel! quel objet? mon âme en est ravie;
Je goûte en le voyant le plaisir le plus doux,
Ah! je sens que les dieux qui me donnent la vie
Ne me la donnent que pour vous.

PYGMALION

De mes maux à jamais cet aveu me délivre;
Vous seule, aimable objet, pouviez me secourir;
Si le ciel ne vous eût fait vivre,
Il me condamnait à mourir!

La STATUE

Quel heureux sort pour moi! vous partagez ma flamme,
Ce n'est pas votre voix
Qui m'en instruit le mieux,
Et je reconnais dans vos yeux ce que je ressens dans mon âme.

PYGMALION

Pour un coeur tout à moi puis-je trop m'enflammer?
Que votre ardeur doit m'être chère,
Vos premiers mouvements on été de m'aimer.

La STATUE

Mon premier désir de vous plaire.
Je suivrai toujours votre loi.

PYGMALION

Pour tous les biens que je reçois
Puis-je assez....

La STATUE

Prenez soin d'un destin que j'ignore,
Tout ce que je connais de moi,
C'est que je vous adore.

Scène IV. L'Amour, Pygmalion, la Statue

L'AMOUR à Pygmalion

Du pouvoir de l'Amour ce prodige est l'effet.
L'Amour dès longtemps aspirait
A former par ses dons l'être le plus aimable;
Mais pour les unir tous, il fallait un objet
Dont ton art seul était capable.
Il vit et c'est pour toi: pour toi ses tendres feux
Etaient de tes talents la juste récompense.
Tu servais trop bien ma puissance,
Pour ne pas mériter d'être à jamais heureux.
Jeux et Ris qui suivez mes traces,
Volez empresses-vous d'embellir ce séjour.
Venez, aimables Grâces,
C'est à vous d'achever l'ouvrage de l'Amour.
Empresses-vous, aimables Grâces,
Hâtez-vous d'achever l'ouvrage de l'Amour.

Air. Très lent (Les Grâces intruisent la Statue
et lui montrent les différents caractères de la danse)

Gavotte gracieuse

Menuet

Gavotte gaie

Chaconne vive

Loure très grave

Les Grâce (Passepied vif)

Rigaudon. Vif

Sarabande pour la Statue

Tambourin. Fort et vite

CHOEUR DE PEUPLE derrière le théâtre

Cédons, cédon à notr'impatience,
courons tous, courons tous.

PYGMALION

Le peuple dans ces lieux s'avance,
Amour, il connaîtra jusqu'où va ta puissance
Et quels biens ta bonté sait répandre sur nous!

Scène V. Pygmalion, la Statue, Choeur de la suite de l'Amour,
Choeur de Peuples.

PYGMALION au peuple

L'Amour triomphe, annoncez sa victoire,
Ce dieu n'est occupé qu'à combler nos désirs;
On ne peut trop chanter sa gloire,
Il la trouve dans nos plaisirs!

CHOEUR

L'Amour triomphe;
Annoncez sa victoire!
Ce dieu n'est occupé qu'à combler nos désirs.
On ne peut trop chanter sa gloire,
Il la trouve dans nos plaisirs!

Pantomime niaise et un peu lente. Le peuple danse
autour la Statue.

2e Pantomime très vive

PYGMALION

Règne, Amour, fais briller tes flammes,
Lance tes traits dans nos âmes.
Sur des coeurs soumis à tes lois
Epuise ton carquois.
Tu nous fais, dieu charmant, le plus heureux destin.
Je tiens de toi l'objet dont mon âme est ravie,
Et cet objet si cher respire, tient la vie
Des feux de ton flambeau divin.

Air. Pour les Grâces, Jeux et Ris

Un ballet général au son du tambour in et de tous
les autres instruments termine le divertissement.

Rondeau Contredanse. Gai

FIN